DOĞU KARADENİZ AĞIZLARINDA MEKÂN HÂLLERİ ÜZERİNE

On the Locational Cases of the Eastern Black Sea Region Dialects

Hüseyin DURGUT*

ÖZ

Araştırmanın Temelleri: İsim çekiminde mekân ifade eden *yönelme, bulunma* ve *ayrılma* hâllerinin Türkiye Türkçesinin yazı dilinde gerek şekil gerekse fonksiyon bakımından birbirlerinden farklı olduğu görülmektedir. Türkçede yalnızca ekli şekilleri bulunan bu üç hâl, üzerine eklendikleri isimle fiil arasında bazen mekân ilişkisi bazen de çeşitli sebeplerle zarflık ilişki kurmaktadır.

Araştırmanın Amacı: Doğu Karadeniz ağızlarında kullanılan mekân hâllerinin incelenmesi ve bu hâllerde görülen görev aktarımlarının tespit edilmesi.

Veri Kaynakları: Doğu Karadeniz ağızları üzerinde yapılan çalışmalardan *Trabzon* ve *Rize* ağızlarıyla ilgili kaynaklar. Bernt Brendemoen'un *The Turkish Dialects of Trabzon, Their Phonology and Historical Development Volum II: Texts*, Turgut Günay'ın *Rize İli Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük* ve Ahmet Caferoğlu'nun *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar* adlı çalışmaları.

Tartışma ve Sonuç: Günümüz Türkiye Türkçesi yazı dilinde hangi fiillerin, mekân hâllerinden hangisiyle birlikte kullanılacağı hemen hemen belirginleşmiştir. Anadolu ağızları, hâl eklerinin şekilleri ve kullanılışları bakımından genellikle yazı diline paralel bir seyir izlemekle beraber, bazen yazı dilinden ayrılan özellikler de göstermektedir. Anadolu ağızlarının sınıflandırılmasında *Kuzeydoğu Grubu'nda* değerlendirilen Trabzon ve Rize illeri ağızlarında yazı dilinden ayrılan isim hâl ekleri dikkat çekici bir görünüm arz etmektedir. Örneğin, *yönelme hâli* ekinin *bulunma hâli*, *bulunma hâli* ekinin *yönelme hâli*, *bulunma hâli* ekinin *ayrılma hâli* görevinde kullanılması. Bu makalede, *Doğu Karadeniz* ağızlarında mekân ifade eden isim hâl ekleri arasındaki görev aktarımları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, Doğu Karadeniz Ağızları, Hâl Eki.

ABSTRACT

Bases of Research: The differences of noun cases in dative, locative and ablative which express location in the literary language of Turkish are different by means of its function and form. These three cases which are only in suffix form in Turkish sometimes form a locational relation and sometimes an adverbial relation for several reasons to the relevant verb.

Purpose of the Research: In this paper, the locational cases and the functional changes in the locational cases in the Eastern Black Sea dialects were studied.

Resources of Data: References of Eastern Black Sea dialects. Bernt Brendemoen's *The Turkish Dialects of Trabzon, Their Phonology and Historical Development Volum II: Texts*, Turgut Günay's *Rize İli Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük* and Ahmet Caferoğlu's *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*.

Discussion and Conclusion: In contemporary Turkish literary language it is almost obvious which suffix is necessary to be used with the noun which is related to the verb. In general Anatolian dialects are almost parallel to the literary language by means of form and usage of noun cases. But sometimes it differs from literary language. In the classification of Anatolian dialects, the Trabzon and Rize dialects are in the northeast group and these dialects sometimes show discrepancy from the literary language in functions of noun cases. For instance; the suffix of the dative case can also be used as a locative case whereas the suffix of the locative case for the dative and suffix of the locative for the ablative function. In this article, the functional changes in the locational cases in the Eastern Black Sea dialects were studied.

Keywords: Turkish language, Eastern Black Sea Region Dialects, case ending.

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt 13 Sayı 24
Aralık 2010
ss.291-299

* Yard. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

1. GİRİŞ

Cümlede isimlerin diğer unsurlarla, özellikle de fiillerle ilişkisini gösteren kategoriye hâl kategorisi denir. "*İsimler kelime grupları ve cümleler içinde diğer kelimelerle ilişkileri sırasında, çeşitli hâllerde bulunurlar... Her hâl, her durum bir çeşit münasebet ifade eder, her münasebet ifadesi için isim bir hâlde, bir durumda bulunur. İsim bu münasebetleri bazen eksiz olarak, fakat çok defa da ek alarak ifade eder... İşte isimleri çeşitli münasebetler için çeşitli hâllere, durumlara sokan bu eklere hâl ekleri adı verilir.*" (Ergin, 2000: 226). Dünyanın birçok dilinde hâl kategorisi mevcuttur. Türk dili de hâl kategorisi mevcut olan dillerden birisidir. Yani cümlede isimle fiil arasındaki münasebet *hâl ekleri*yle sağlanmaktadır. Türk dili hakkında yapılan araştırmalarda ismin hâllerinin sayısı ve hâllerin adlandırılması konularında görüş ayrılıkları vardır.[1] Biz burada, bu tartışmalara girmeden çoğunluğun kabul ettiği dokuz *hâl*i esas almak istiyoruz. Bu *hâl*leri *yalın, ilgi, belirtme, yönelme, bulunma, ayrılma, eşitlik, vasıta* ve *yön gösterme* hâlleri olarak kabul ediyoruz. Ancak *eşitlik, vasıta* ve *yön gösterme* eklerinin günümüz Türkçesinde canlılığını ve işlekliğini kaybetmek üzere olduğunu da kabul etmek durumundayız. Tarihi Türkçede işlek olarak kullanılan bu hâllerin ekleri günümüz Türkçesinde eklendikleri isimleri zarf durumuna sokan birer yapım eki durumuna gelmişlerdir. Kullanımdan düşen bu eklerin işlevleri *yön gösterme* ve *eşitlik* hâllerinde edatlı yapılara yüklenmiş olarak, *vasıta* hâlinde ise yeni bir ekleşmeyle çekime devam etmektedir. *İlgi hâli* ise diğer hâllerden farklı olarak isimle fiil arasında değil, isimle isim arasında bir ilişki göstermektedir. Bunların dışında kalan *yalın, belirtme, yönelme, bulunma* ve *ayrılma hâl*leri hem canlı ve işlek olmaları bakımından hem de *hâl* kavramının tanımına uygun olarak isimle fiil arasında bir münasebet ifade etmek bakımından Türkiye Türkçesinin en tipik hâlleridir.

Cümlede isimlerle fiil arasındaki münasebet hep aynı olmadığından, bu münasebetleri gösteren hâller arasında da şekil, kullanım ve fonksiyon bakımından benzerlikler, yakınlıklar ve farklılıklar bulunmaktadır. *Yalın hâl* eksiz olması bakımından diğer hâllerden ayrılmaktadır. Ancak cümlede özneyi göstermesi, dolayısıyla da isimle fiil arasında bir münasebet ifade etmesi bakımından tipik bir hâldir. *İlgi hâli* ismi isme bağladığı için diğer hâllerden çok farklı bir görünüm arz etmektedir. *İlgi hali* hem eksiz olarak hem de ekli şekilde kullanılabilen bir hâldir. *Belirtme hâli* ismi fiile çok sıkı bir şekilde ve tek bir fonksiyon etrafında bağlaması, yani cümlede fiilin nesnesini göstermesi bakımından bu kategorinin en tipik hâlidir. *Belirtme hâli*nin de hem ekli hem de eksiz şekilleri bulunmaktadır. Bunların dışında kalan hâllerin sadece ekli şekillerinin olduğunu ve bu hâl ekleri arasında grup grup yakınlıklar bulunduğunu görmekteyiz. "*Datif, lokatif ve ablatif eklerinin fonksiyonları ayni tiptedir. Her üçü de fiilin cereyan ettiği yeri veya istikameti göstermek suretiyle fiilin mekânını ifade eden eklerdir. Öte yandan instrumental, cihet ve eşitlik ekleri de ayni şekilde birbirlerine yakındırlar. Bunların üçü de fiilin şartlarını gösterirler ve eklendikleri isimler zarf vazifesini görürler. Ayni zamanda bunların hepsi çekim ekliğini kaybedip yapım eki hâline gelmek temayülü göstermiş ve işleklik sahaları daima dar kalmıştır.*" (Ergin, 2000: 229).

*Yönelme, bulunma ve ayrılma hâl*lerinin isimle fiil arasında mekân ilişkisi gösterdiğini, aralarında gerek şekil gerekse ifade ettikleri fonksiyonların ayrıntılarını göstermesi bakımından farklılıklar olsa da bunların ana fonksiyonunun *mekân* olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple bu üç hâli *mekân hâlleri* olarak adlandırıyoruz. Bu *mekân* teriminin kapsamına isimle fiil arasındaki her türlü

[1] bkz. Ahmet Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekimi (Hâl) Ekleri*, TDK yayınları, Ankara 1996, s. 12-23. (A. Buran, eserinde hâl kavramı ve Türkçede ismin hâlleri ile ilgili çok geniş açıklamalarda bulunmuş ve kapsamlı bir bibliyografya vermiştir.)

mekân ilişkisi dahildir. Yani bu ana fonksiyon altında mekânı ilgilendiren her türlü ifade vardır. Bu ifadeler *yer, bulunma, kalma, yönelme, istikamet, yaklaşma, verme, ayrılma, çıkma, uzaklaşma, zaman, sebep, hedef, başlangıç, uygunluk, karşılaştırma, başkalaşma, tarz* v.b ifadelerdir. Bu yüzden Batı dillerindeki adları *datif, lokatif* ve *ablatif* olan bu üç hâlin Türkçe karşılıklarında bir adlandırma sorunu vardır. *Datif* için "yönelme, yaklaşma, verme", *lokatif* için "bulunma, kalma", *ablatif* için "ayrılma, çıkma, uzaklaşma" terimlerinin kullanılması ve bunların ayrı ayrı yaygınlaşmasının sebebi, bu hâllerin eklerini almış olan isimlerin birlikte kullanıldığı fiilin anlamına göre özel bir anlam kazanmasıdır. Günümüz Türkçesinde ayrı ayrı ekleri bulunduğu için ve *mekân* bağlamında ayrıntılı fonksiyon icra ettiklerinden, morfolojide ayrı ayrı üç hâl olan bu mekân hâlleri cümlede (sentaksta) *yer tamlayıcısı* olarak işlev görmektedir.

Standart Türkiye Türkçesinde *yönelme hâli eki –A*, *bulunma hâli eki –DA*, *ayrılma hâli eki* ise *–DAn* şeklindedir. Bu eklerin fonksiyonları da hemen hemen belirginleşmiştir. Yönelme hâlindeki bir isim, fiilin kendisine doğru *yöneldiğini, yaklaştığını* ifade eder. Bu ana fonksiyonların yanında mekânla ilgili bütün fonksiyonlar *yönelme hâli*nin kapsamı içindedir. Bulunma hâlindeki bir isim, fiilin *ortaya çıktığı, bulunduğu* yeri ifade eder. Ayrılma hâlindeki isim ise, fiilin gösterdiği hareketin kendisinden *ayrıldığını, uzaklaştığını* ifade eder.[2] Bütün bu fonksiyonlar *mekân* ana başlığı altında toplayabileceğimiz fonksiyonlardır. Standart Türkiye Türkçesinde hangi fiillerin mekân hâllerinden hangisiyle birlikte kullanılabileceği sistemleşmiştir. Bazı fiiller mekân ilişkisi içinde bulundukları ismin *yönelme*, bazıları *bulunma* bazıları ise *ayrılma* hâlinde olmasını isterler. Bu hâllerin ikisiyle hatta üçüyle birlikte kullanılabilen fiiller de vardır.[3] Fiillerin istemiş olduğu mekân ifadeli hâl ekli tamlayıcıların belirlenmesinde isimlerin de rolü önemlidir. Bir fiil ayrı ayrı olmak şartıyla hem yönelme hem bulunma hem de ayrılma hâli eki almış isimlerle birlikte kullanılabilir. Örneğin *unut-* fiili, standart Türkiye Türkçesinde mekân hâllerinden sadece *bulunma hâli*ndeki isimlerle birlikte kullanılabilir: *Kitabını ev-de unutmuş* (*ev-e / ev-den unutmuş* şeklinde kullanılamaz*)*. *Öğren-* fiili hem *bulunma* hem de *ayrılma hâli*ndeki isimlerle kullanılabilirken, *yönelme hali*ndeki isimlerle birlikte kullanılamaz: *okul-da öğrendi*, *kitap-tan öğrendi* (*okul-a / kitab-a öğrendi* şeklinde kullanılamaz). *Kal-* fiili ise *yönelme, bulunma ve ayrılma hâli*ndeki isimlerin üçüyle birlikte kullanılabilir: *Bu iş hafta-(y)a kaldı, araba yol-da kaldı, bu ev babam-dan kaldı*. Bir fiilin birden çok farklı anlama sahip olmasının, farklı hâllerle birlikte kullanılabilmesine imkân sağladığını da göz ardı etmemek gerekir.

2. DOĞU KARADENİZ AĞIZLARI

Leyla Karahan'ın *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* adlı eserinde *Kuzeydoğu Grubu Ağızları* olarak sınıflandırılan bu ağız bölgesinde Trabzon ve Rize illeri ile Hopa, Arhavi, Borçka (Artvin) ilçeleri yer almaktadır. (Karahan, 1996: 97) Ahmet Caferoğlu da bu bölgelerden yapmış olduğu derlemeleri *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar* adıyla yayımlamıştır.[4] *Kuzeydoğu Grubu Ağızları* içinde yer alan Trabzon ve Rize ili ağızlarında kullanılış ve fonksiyon bakımından yazı dilinden ayrılan isim hâl ekleri bulunmaktadır.

[2] Bu hâllerin fonksiyonları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul 2000, s. 233-237.

[3] Türkiye Türkçesinde fiillerin istemiş olduğu hâl ekli tamlayıcılarla ilgili değerli bir çalışma bulunmaktadır. Bk. Tahir Kahraman, *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Füllerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, TDK yayınları, Ankara 1996

[4] Ahmet Caferoğlu, *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, TDK yayınları, Ankara 1994.

3. DOĞU KARADENİZ AĞIZLARINDA MEKÂN HÂLLERİNDE GÖREV AKTARIMLARI

Standart Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Anadolu ağızlarında da fiillerin istemiş olduğu hâl ekli tamlayıcılar hemen hemen sistemleşmiştir diyebiliriz. Bu konuda Anadolu ağızları genellikle yazı diliyle paralellik göstermektedir. "*İsim çekim ekleri, şekil ve kullanılışları bakımından Türkiye Türkçesi yazı dili ile Anadolu ağızlarında genellikle paralel gider. Ancak, bazı dar ağız bölgelerinde hem eklerin ses yapıları hem de yüklendikleri görevleri bakımından, yer yer yazı dilinden ayrılan durumlarla karşılaşılmaktadır."* (Korkmaz, 1995: 222). Bazı ağız bölgelerinde görülen, hâl eklerinin birbirlerinin fonksiyonlarını icra etmeleri, birbirlerinin görev sınırlarına girmeleri, bir hâl ekinin başka bir hâl ekinin yerini tutabilmesi gibi durumlar için Z. Korkmaz, *İsim Çekim Eklerinde Görev Aktarımı* başlığını kullanmış ve bu durumun Eski Türkçeden beri görülen bir özellik olduğunu ifade etmiştir (Korkmaz, 1995: 224). Biz de bu çalışmamızda mekân hali eklerinin birbirlerinin görevlerini yerine getirmeleri ve bu hâl eklerinin standart Türkiye Türkiye Türkçesine göre farklılık gösterir biçimde kullanılmaları bağlamında *Mekân Hâllerinde Görev Aktarımı* ifadesini kullanıyoruz.

İsim hâl eklerinin kullanılışları bakımından Standart Türkiye Türkçesinden ayrılan ağız bölgelerinden birisi de *Doğu Karadeniz* ağızlarıdır. Mekân hâlleri olan *yönelme, bulunma* ve *ayrılma* hâlleri bu ağız bölgesinin bazı yörelerinde yazı diline göre farklı bir görünüm arz etmektedir. Örneğin, standart Türkiye Türkçesinde bulunma hâli ekini almış bir isimle kullanılabilen bir kısım fiillerin, Trabzon ve Rize illeri ağızlarının bazı yörelerinde yönelme hâli eki almış isimlerle kullanıldığı görülmektedir. Yine bu yöre ağızlarında bazı fiillerin de yönelme hâli yerine bulunma hâli eki almış isimlerle; bazılarının da ayrılma hâli yerine bulunma hâli eki almış isimlerle kullanıldığı görülmektedir. Kısacası mekân ifade eden hâl eklerinin birbirlerinin fonksiyonlarını icra ettiğini, birbirlerinin görev sınırına girdiklerini görmekteyiz. Bazen de yazı dilinde belirtme hâli eki almış isimlerle kullanılan bazı fiillerin bu yöre ağızlarında yönelme hâli eki almış isimlerle kullanıldığı göze çarpmaktadır. Mekân ifade eden hâl eklerinin bu farklı kullanılışlarını şu başlıklar altında inceleyebiliriz: [5]

3.1 Yönelme Hâlinin Bulunma Hâli Görevinde Kullanılması

Trabzon ve Rize ağızlarında en çok bu görev aktarımı ile karşılaştık. Eski Türkçe döneminden itibaren Türk dilinin değişik dönemlerinde yönelme hâlinin bulunma hâli görevinde kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanışın ilk örneklerine Orhun abidelerinde rastlamaktayız: *kırkızıġ u-ka basdımız* "Kırgızları uykuda bastık" (T-I K 3). Aynı ifade *Kül Tigin* abidesinde *kırkız budunuġ u-da basdımız* (KT- D 35) şeklinde yer almaktadır. *Kül Tigin Kony yıl-ka yiti yigirmi-ke uçdı* "Kül Tigin Koyun yılında on yedi[nci gün]de vefat vefat etti" (KT – KD 1); *Yiti yigirmi yaşım-a Tangut tapa süledim* "on yedi yaşımda Tangut'a doğru ordu sevk ettim" (BK-D 24). Görüldüğü gibi günümüz Türkiye Türkçesinde bu cümlelerde gerekli olan hâl bulunma hâlidir. Eski Türkçede ise bu tür örneklerde yönelme hâli de, bulunma hâli de kullanılabilmektedir. Bu ikili kullanımdan dolayı, Eski Türkçe ile ilgili gramer kitaplarında bu hâle *verme-bulunma durumu, yönelme-bulunma hâli, datif-lokatif* gibi adlar verilmektedir. Bu tür ikili kullanım daha sonraki devirlerde

[5] Örnek metinler için şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Trabzon ağızları için, Bernt Brendemoen, *The Turkish Dialects of Trabzon, Their Phonology and Historical Development Volum I: Analysis, Volume II: Texts,* Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2002. Brendemoen'in bu yayınının ikinci cildi tamamen metinlerden oluşmakta ve toplam 139 metin yer almaktadır. Bu yayın Trabzon ağızlarıyla ilgili ayrıntılı bir çalışma olması ve Trabzon ili ağızlarının hemen hemen tamamını kapsayacak şekilde bol metin içermesi bakımından önemli bir çalışmadır. Rize ağızları için, Turgut Günay, *Rize İli Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1978. Turgut Günay'ın bu çalışmasında çok değerli bir inceleme bölümü yer almakta ve Rize ilinin bütününü kapsayacak şekilde bol metin (toplam 57) bulunmaktadır.

de seyrek olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneklerine ilk olarak daha Eski Türkçe döneminde rastladığımız *yönelme hâli – bulunma hâli* nöbetleşmesine dair pek çok örnek Trabzon ve Rize ağızlarında karşımıza çıkmaktadır:

"*Badişa Görduu zaman onı dedi oa sen abun n'ere buldun / dedi evun icine buldum onı"* TDT 9/25

"*bundan yirmi sene once samsona bulunuyrum*" TDT 8/2

"*alalum ālaşalum*

dağlari dolaşalum

ikumuz da sevdāli

rizeye buluşalum" RİA 11/220

"***rizeye** liman yok ki / **xobeye** liman yok ki / biz şektuk siGinDileri **Denize** ama / şindi insanlar raaD etti / liman xobede de var / rizede de var / pazarda da yaBacaklar*" TDT 31/55, 56

"*yāni ç'aho ki, istanbula 'derler ç'ahoya is'kofri. biz ç'aho deruk onda. istanbula yemedukleri baluk 'yoktur.*" RİA 2/66, 67

"*bu atmiş dokuzun senesine iş başi ettuk.*" RİA 20/41

"*denize gezen butun ĝemilerun ç'ikardi oğnine*" RİA 2/135

"*bu da efendum bu Bir ay içine gitti gäldi Beni bakti o Gadun / aynı anne Gibi"* TDT 15/34

"*ç'ay tarlasina ĝordum*

sari peştámallari" RİA 4/25

"*fäGät urus nereye idur /urus idi rizeye"* TDT 10/8

"*Kızlarum var oreya / uşaum da ordadur*" TDT 22/15

"*e benıºm çeºcuklärum samsunadulär*" TDT 24/41

"*dedi çüppe bu Gada dedi BaDırDı eder mi / e dedi / Ben da icineydum / çüpen[i]n ıcineydi*" TDT 28/5

"*kaç yaşınasın a:met dayı*" TDT 38/51

"*on sekiz yaşināydum, gittum, dedi.*" RİA 31/19

"*evelden benum zamānima mekteb yoğ idi."* RİA 17/64

"*ĝittuk iş'kili lokaºn'taya bi işki iştuk oriya.*" RİA 11/145

"*iki ĝúń kalduk İzmir oteline.*" RİA 11/147

"*Biz buraya okuDuk /okurduk çameye / eFendıºm çameye okurduk ışte*" TDT 17/26

"*şindi seksen Dokuz yaşına oluyurum*" TDT 25/15

"*kerez ayi ĝúnine*

dağlara kar olur mi" RİA 19/1, 2

"*nereden oğrendum, ha bu kubbenun altina oğrendum bulari*." RİA 14/24

"*uşaklarumi eldutti bağa en sonina, dedi.*" RİA 11/93

"*ĝúńduz g'órmesam 'seni*

g'órúm 'seni rú'yama." RİA 12/52

olduğu zaman yúz, iki yúz 'tāne tutar bi gec'eye." RİA 30/7

"*buni en sonina amc'a'sinun ōli vurdi.*" RİA 2/138

"*karşıya bi ev yanay onun içun / isindun*" TDT 29/6

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt 13 Sayı 24
Aralık 2010
ss.291-299

"*o adamlarıºn birisi oriya yaDar / birisi yenDeye yaDar / biºrisi da bu eskiBazara yaDar / birisi da / pacan camesinä yaDar*" TDT 24/22

"*işte alla razi osun o adamlardan / gäldi burıya a:bad etiler / ofi bitün trabızani da Geşti getiler / o: şu uşi biri /şeyde yatıyer /paçan **camesinä** yatıyęr biri / Biri de **bayburtadur** / sen de / ne idi o / şeydi aopDa yatar biri de yentededur o kardaşi*" TDT 18/49, 50

"*şeyde yatıyer /paçan camesinä yatıyęr biri"* TDT 18/49

"*istanbula yemedukleri baluk 'yoktur"* RİA 2/67

"*işte 'misir, 'fasul'a, 'kabak; bu memlekete bunlar yetişur.*" RİA 22/1

3.2 Bulunma Hâlinin Yönelme Hâli Görevinde Kullanılması

Bulunma ve yönelme hâllerinin ikisi de mekân hâlleri olduğu için birbirlerinin görevlerini yerine getirebilmektedir. Yukarıdaki başlıkta Eski Türkçe döneminden beri *yönelme hâlinin bulunma hâli görevinde* kullanılabildiğini söylemiştik. Trabzon ve Rize ağızlarında bu kullanımın devam ettiği açıkça görülmektedir. Standart Türkiye Türkçesine göre değerlendirdiğimizde, fiile göre *bulunma hâli* ile kullanılması gereken bir ismin *yönelme hâli* ile kullanılmış olması alışık olmadığımız bir durum gibi görünmektedir. Bu ikili kullanım Orhun Türkçesinde de karşımıza çıkmaktadır. Orhun Türkçesinde *bulunma hâli* eki alması gerekirken *yönelme hâli* eki almış isimlerin *bulunma hâli* ekli şekillerine de rastlanmaktadır. Bu nedenle Eski Türkçe dönemi için, fiillerin istemiş olduğu mekân ifadeli hâl ekli tamlayıcıların henüz tam anlamıyla sistemleşmediğini söyleyebiliriz. O halde nasıl ki yönelme hâli, bulunma hâli görevinde kullanılabiliyorsa; bulunma hâli de yönelme hâli görevinde kullanılabilir. Bu sebeple, Eski Türkçe dönemi ile ilgili gramerlerde *yönelme-bulunma hâli, datif-lokatif hâli* gibi her iki hâli bir başlıkta değerlendiren terimler kullanılmaktadır. Türk dilinin ilk yazılı belgelerinde karşımıza çıkan *bulunma hâlinin*, *yönelme hâli* görevinde kullanılması, Trabzon ve Rize ağızlarında da görülmektedir. Turgut Günay *Rize İli Ağızları* adlı eserinde bu konuyla ilgili şöyle demektedir: "*I. ve II. ağız yöreleri çerçevesinde, azımsanmayacak ölçüde örnekler veren ve bulunma hali ekinin bu yöndeki hususi eğilimine bağlı olarak ortaya çıkan bir durumdur.*" (Günay, 1978: 110) Bu konuya dair örneklerin sayısı, *yönelme hâlinin bulunma hâli görevinde kullanılması*yla ilgili örneklerin sayısı kadar çok değildir:

"*beºyüGan'n'em deyermende git[t]i / deyermende on kiz uzeydi / giceyarısi / giceyarısi on kız uzeydi döndi gereye / geri döniºnce geldi eve*" TDT 27/2

"*ayin batmasinda var idi bir saat daa.*" RİA 2/2

"*yāni ç'aho ki, istanbula 'derler ç'ahoya is'kofri, biz ç'aho deruk onda"* RİA 2/67

"*istav'ritun iki ismi vardu, biz asas sipar deruk onda, istanbol'liler istavrit derler onda, biz hepsine umumiyetle sipar deruk.*" RİA 2/75, 76

"*rizede vato derler onda.*" RİA 2/82

"*işte ayni baluk da biz takonya deruk onda.*" RİA 2/87

"*onda ç'apari derler, ç'apari derler onda.*" RİA 2/92

"*bi da siğir ĝúbresi korsun onda, oni da koyiysun onda.*" RİA 17/23

"*pekeyi, askerlukte ĝitmemuzi anglatsak olmaz mi?"* RİA 36/4

"*Ayvaz senun ilen hesap súrelum*

evel bahar yaz āyinda ne kaldi

ç'amlibelde boz g'úl'genun dinbine

ç'adir kuru yatmamuza ne kaldi." RİA 14/18

"*dāyi bunda ne istiysun? bunda epeyitağmir işi var, masraf var.*" RİA 10/261

3.3 Yönelme Hâlinin Ayrılma Hâli Görevinde Kullanılması

Eski Türkçe döneminden beri yer yer örneklerine rastladığımız bir görev aktarımı da *yönelme hâlinin ayrılma hâli* görevinde kullanılmasıdır. Zeynep Korkmaz, *Batı Anadolu Ağızlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekimi Ekleri ve Fonologie-Morphologie Bağlantısı* adlı makalesinde bu konuda şu bilgiyi vermektedir: "*Türkçenin eski ve yeni kollarında isim çekimi eklerinin yer yer sentaksla bağlantılı bir konu olarak karşımıza çıktığı da oluyor. Bir fiilin cümleden cümleye sözden söze değişik anlamlar veya anlam incelikleri ile kullanılmış olması, o fiillerin gerektirdiği isim hâllerinde de değişiklik yapılmasına, dolayısıyla fiilin rejimi meselesine yol açmaktadır. Böylece herhangi bir fiilin bazen bölge ve metinlere göre değişen farklı isim hâlleri aldığı da görülebiliyor.*" (Korkmaz, 1995: 225) Yönelme hâlinin ayrılma hâli görevinde kullanılmasında fiillerin cümleye göre değişik anlamlarda kullanılmasının rolü büyüktür.

"*boyle dediler / başına bir Geºçenler var mi / b işe desu[n] böyle anlatturdi / dedi haci seyät ben benım başıma geçeni bilmiyurum dedi*" TDT 33/104, 105

"*o uşak nerelisun*

Sevda olmişim sana

sevişmeklan olmāyi

iste beni anama" RİA 4/40

3.4 Bulunma Hâlinin Ayrılma Hâli Görevinde Kullanılması

Bulunma hâli ekinin ayrılma hâli görevinde kullanılması Eski Türkçe döneminden beri görülen bir özelliktir. Hatta Türk dilinin ilk yazılı belgeleri olan Orhun metinlerinde ayrılma hâli eki ancak kalıplaşmış olan birkaç kelimede kullanılmış bunların dışındaki kelimelerde bu görevi hep bulunma hâli eki olan *–DA* eki yerine getirmiştir. Bu sebeple olsa gerek Eski Türkçe ile ilgili gramer çalışmalarında müstakil bir *ayrılma hâli* başlığı yer almamıştır. Bu hâlin ifadesi için *bulunma-ayrılma, bulunma-çıkma, lokatif-ablatif* şeklinde ikili terimlerden yararlanılmıştır. *–DA* eki isimlerde hem bulunma hâli ekli tamlayıcıya ihtiyaç duyan fiilerle hem de ayrılma hâli ekli tamlayıcıya ihtiyaç duyan fiillerle kullanılmıştır. Hatta günümüz Türkçesinde diğer hâl eklerinin aksine çekim edatlarıyla kullanılamayan *–DA* eki Eski Türkçeden itibaren geç dönemlere kadar ayrılma hâli fonksiyonuyla isimleri çekim edatlarına bağlayabilmiştir: *Közde yaş kelser tıda, köñülte sıġıt kelser yanduru sakındım*. "Gözden yaş gelse mani olarak, gönülden ağlamak gelse geri çevirerek düşünceye daldım." (KT-K, 11); *Anda ötrü oġuz kopun kelti.* "Ondan sonra Oğuzların hepsi geldi." (T-I G, 9) İşte Eski Türkçeden itibaren yaygın bir şekilde kullanılan özellikle de zamirleri çekim edatlarına bağlayarak kullanılma özelliği geç dönemlere kadar devam etmiş olan *–DA* bulunma hâli ekinin ayrılma hâli fonksiyonuyla kullanımına dair birkaç örnek Trabzon ve Rize ağızlarında da karşımıza çıkmıştır:

"*onlari çekti buradan Mustafa kemal / sürdukte sora burıyä Dişardan başka muaÇir gäldi to[n]yadan geldi yomuradan geldi /sürmeneden gäldi işte burasi Gäldi da gäldi / bi daha bura bi Da:rıºbat yedi bu of fäla:GeDi zeDeye kaldukte sora oları çıkardile*" TDT 75/28, 30

"*kak seni mahkemedā istárler.*" RİA 48/10

"*bir evde bir filiz bóyitt'um seni*

haşl'ukde darl'aṅma ĝóreyim seni" RİA 52/31

4. SONUÇ

Mekân hâlleri olan *yönelme, bulunma ve çıkma hâlleri* Doğu Karadeniz (Kuzeydoğu Grubu) ağızlarında yer yer yazı dilinden ayrılan özellikler göstermektedir. Standart Türkiye Türkçesinde görmediğimiz şekilde bu hâllerin ekleri biribirlerinin görevinde kullanılabilmektedir. Bu görev aktarımı Trabzon ve Rize ağızlarının tamamını kapsayacak şekilde yaygın değildir. Trabzon ilinin Rize'ye yakın bölgelerinde, Rize ilinin de Trabzon'a yakın bölgelerinde daha yaygın bir görünüm arz etmektedir.

Mekân hâlleri arasındaki bu görev aktarımı bütün mekân hallerinde aynı değildir. Söz gelişi *yönelme hâlinin bulunma hâli fonksiyonu ile kullanılışı* yaygın bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu özellik adeta bu yöre ağızlarını diğer Anadolu ağızlarından ayırıcı bir özellik gibi karşımıza çıkmaktadır. Diğer hâllerin birbirlerinin görevlerini karşılaması bu özellik kadar yaygın değildir. Bu görev aktarımları Eski Türkçede ve daha sonraki tarihi devirlerde de karşılaşabildiğimiz bir durumdur. Eski Türkçe döneminde görülen, fiillerin istemiş olduğu mekân ifadeli hâl ekli tamlayıcıların tam anlamıyla sistemleşmemiş olması durumu Doğu Karadeniz ağızlarında da görülmektedir. Yani bu durumun Eski Türkçe ile ilgisini göz ardı etmemek gerektiği kanaatindeyiz. Standart yazı diline göre farklılık gösteren bu hâl ekleri arasındaki görev aktarımının sebeplerinden birisi de fiillerin taşımış olduğu farklı anlamlarla, yani fiillerdeki anlam zenginliğiyle ilgilidir.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

BK-D Bilge Kağan abidesi, doğu cephesi.

Brendemoen, Bernt (2002), *The Turkish Dialects of Trabzon, Their Phonology and Historical Development Volum I: Analysis,* Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Buran, Ahmet (1996), *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, Ankara: TDK yayınları.

Caferoğlu, Ahmet (1994), *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, Ankara: TDK yayınları.

Ergin, Muharrem (2000), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.

Ergin, Muharrem (2003), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi yayınları.

Gabain, A. von (1988), *Eski Türkçenin Grameri,* (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK yayınları.

Kahraman, Tahir (1996), *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, Ankara: TDK yayınları.

Karahan, Leyla (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK yayınları.

Korkmaz, Zeynep (1995), *Türk Dili Üzerine Araştırmalar İkinci Cilt*, Ankara: TDK yayınları.

KT- D Kül Tigin abidesi, doğu cephesi.

KT-K Kül Tigin abidesi, kuzey cephesi.

KT – KD Kül Tigin abidesi, kuzeydoğu cephesi.

RİA Günay, Turgut (1978), *Rize İli Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük*, Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.

T-I G Tonyukuk abidesi birinci taş, güney cephesi.

T-I K Tonyukuk abidesi birinci taş, kuzey cephesi.

TDT Brendemoen, Bernt (2002), *The Turkish Dialects of Trabzon, Their Phonology and Historical Development Volum II: Texts*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Tekin, Talat (2000), *Orhun Türkçesi Grameri*, Ankara: Şafak Matbaacılık.

Yard. Doç. Dr. Hüseyin DURGUT

1969 yılında Çanakkale'nin Çan ilçesinde doğdu. 1993 yılında Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. Aynı üniversitede 1995 yılında yüksek lisansını tamamladı. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1995 yılında başladığı doktora eğitimini, 1999 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladı.1994 yılında Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Dili Anabilim Dalı'na araştırma görevlisi olarak atandı. 2007-2010 yılları arasında Litvanya Vilnius Üniversitesi Filoloji Fakültesi ile aynı üniversitenin Doğu Bilimleri Merkezi Türkoloji Araştırmaları bölümünde misafir öğretim elemanı olarak görev yaptı. Hâlen Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Dili Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt 13 Sayı 24
Aralık 2010
ss.291-299